

Гармаш О. Л.,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

ФРЕЙМИ І КОНЦЕПТИ ЯК БАЗОВІ ОДИНИЦІ МЕНТАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню таких ментальних структур репрезентації знань як концепти та фрейми. В межах роботи з'ясовуються зв'язки між ними, наводиться авторське розуміння поняття фреймових просторів, пропонується інноваційна тривимірна типологія фреймів.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, фрейм.

Статья посвящена исследованию таких ментальных структур репрезентации знаний как концепты и фреймы. В пределах работы выясняются связи между ними, приводится авторское понимание фреймовых пространств, предлагается инновационная трехмерная типология фреймов.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, фрейм.

The article focuses upon such mental structures of knowledge representation as concepts and frames. In this work the links between them are exposed. We offer author's interpretation of frame spaces and an innovative three-measure typology of frames.

Keywords: cognitive linguistics, concept, frame.

В сучасному інформаційному світі все більше уваги приділяється дослідженню процесів отримання, переробки та зберігання знання. Когнітивна лінгвістика намагається представити та дослідити загальний мовний фонд у всій його когнітивній комплексності, що, у свою чергу, передбачає врахування моделей здобуття мовного знання, рецепції та продукування [32, с. 40].

Домінування у сучасному мовознавстві антропоцентричного підходу зумовлює вивчення мови у тісній взаємодії з навколишньою дійсністю, а “людина постає точкою відліку в процесі аналізу тих чи інших явищ, визначаючи його перспективи та кінцеві цілі” [13, с. 212]. У світлі інноваційних лінгвістичних теорій мову розглядають як “засіб накопичення знань про культуру нації та цивілізації загалом” [16, с. 7].

Як зазначають науковці, однією з найважливіших ознак сучасної функціонально-комунікативно та когнітивно зорієнтованої лінгвістики слід вважати виділення нових типів об'єктів (одиниць, категорій) дослідження та суттєву парадигмальну “переорієнтацію” об'єктів давно (чи відносно давно) відомих у науці про мову. Такими новими об'єктами, без сумніву, є дискурси, мовленнєві акти, мовленнєві жанри, концепти,

фрейми, сценарії, реєстри, принципи, максими, стратегії і тактики спілкування та ін. [3, с. 4].

Традиційно вважається, що найбільш значущим типом структури представлення знань виступає фрейм, якому належить організаційна роль у нашому розумінні світу в цілому. Фрейм – феномен, який викликає суперечливі тлумачення, що пов’язано з одного боку, зі складністю самого явища, а з другого – недостатньою теоретичною розробкою цього питання [24, с. 24].

Попри багаточислені дослідження з проблем лінгвокогнітивної термінології, однозначне трактування сутності таких понять як “фрейм” та “концепт” досі не знайшло місця на сторінках мовознавчої літератури, отже, воно не виходить зі спектру **актуальних** напрямків наукового аналізу. Саме тому ми поставили за **мету** висвітлити сутність таких когнітивних структур як концепти та фрейми, а також взаємозв’язки між ними.

Вказана мета обумовлює необхідність вирішення наступних **задач**: – розглянути варіативність трактування фреймів та концептів як складових ментальних механізмів репрезентації інформації; – запропонувати авторську типологію фреймів; – трактувати поняття “фреймових просторів”; – визначити особливості взаємодії концептуальних та фреймових структур.

В усіх мовах світу слово є мовним знаком, має зміст і форму... [5, с. 20]. Відомо, що різні мови по-різному позначають одні й ті ж реалії. Проте, напевно чи існування різних картин світу може бути мотивованим лише внутрішніми, іманентними ознаками етнічних мов. Не мова, а народ створює свою культуру, а культура так чи інакше віддзеркалюється в мові. [27, с. 115]. У межах лінгвістичної когнітології значення розглядається як ментальна структура, включена в моделі знання та думки і позначена національно-культурною специфікою мовної свідомості етнічної особистості – представника певної соціокультурної спільноти [4; 8; 25 та ін.].

Термін “фрейм” набуває різного змісту у комунікативному та когнітивному відгалуженнях функціональної лінгвістики [10, с. 40]. Як відомо, поняття фреймів було запозичене зі сфери моделювання штучного інтелекту і стало одним із важливих міждисциплінарних відкриттів. На думку класиків когнітивного напрямку, досвід є ні що інше, як знання людини про стереотипні ситуації, що зберігаються в свідомості у вигляді певних структур – фреймів.

У своїй концепції Е. Гофман зазначає що фрейм (від англ. *framework*) вказує на аналітичну основу, за допомогою якої людина усвідомлює власний досвід [31, с. 7]. М. Мінський визначає фрейм як статичну, інформаційну структуру даних, необхідних для репрезентації стереотипної ситуації. На його думку зміст фрейма представляє сукупність вершинних і термінальних компонентів. “Верхні рівні” фрейма чітко визначені, оскільки утворені такими поняттями, які завжди логічні по відношенню

до стереотипної ситуації. На “низьких рівнях” є термінали, які необхідно заповнити характерними прикладами або даними [18, с. 7].

Поняття фрейму, на первинному етапі пов’язувалось з проблемою розуміння і розпізнавання ситуації, згодом було розширене і стало застосовуватись з метою аналізу особливостей організації мовної системи в цілому. Як лінгвістичну концепцію Ч. Філмором було запропоновано фреймову семантику – програму досліджень, що надає можливість охарактеризувати принципи створення нових слів і речень, виникнення нових значень слів, а також сукупності значень складових цілого [30, с. 111]. Досліджуючи фрейми як засоби організації досвіду, дослідник убачав в них інструменти опису і пояснення мовного матеріалу, стверджуючи, що між мовними одиницями і фреймами є зв’язок [28, с. 83].

Кожен фрейм є частиною ширшої фреймової системи, яка включає споріднені співвіднесені фрейми. На думку Ч. Філмора, це пояснюється тим фактом, що різні фрейми включають частково схожий інформаційний матеріал, який визначається одним і тим самим репертуаром сутностей, відношень чи ситуацій, а також контекстів уживання в житті людини, що в цілому робить можливим існування міжфреймових відношень у її пам’яті [30, с. 124].

Хоча перехід від фрейму до фрейму здійснюється надзвичайно швидко, формування їх системи здійснюється протягом усього життя людини і визначається набуттям нею відповідного досвіду [17, с. 290]. Фрейми визначають також як пакети інформації, що зберігаються в пам’яті й утворюються в ній у міру необхідності з наявних у пам’яті компонентів, які забезпечують когнітивну обробку стандартних ситуацій [6, с. 7].

У лінгвістиці є відомою також точка зору згідно якої під фреймом розуміють спосіб опису когнітивного контексту, що забезпечує фон для когнітивних категорій та асоціюється з ними [33, с. 210]. Зауважуючи, що когнітивна модель і фрейм – дуже подібні поняття, вчені розглядають останній як різновид когнітивної моделі, яка репрезентує знання й погляди, пов’язані з конкретними ситуаціями, що часто повторюються [там само, с. 211].

Т. ван Дейк визначає фрейм як одиницю знань, побудовану навколо певного поняття [29, с. 385]. Фрейм представляє собою універсальну категорію, що об’єднує різноманітні знання людини, отримані у процесі пізнання, а також концентрує інформацію про те, як пов’язані між собою різні предмети та явища, яким чином вони використовуються й діють [9, с. 202].

Одиниці цих знань (які і є фреймами) зберігаються в пам’яті й формують певну понятійну структуру мовного (конструкції взаємопов’язаних слів), а також позамовного (уміння відповідним чином орієнтуватись в ситуації) досвіду [20, с. 119]. Науковці наголошують, що фреймові структури виступають “посередником між власне мовним значенням і позначуваною позамовною дійсністю” [15, с. 100].

В поєднанні когнітивних і лінгвістичних структур полягає подвійна природа фрейму. Однією з невід'ємних характеристик фреймів є наявність певної структури, набір характеристик, достатня кількість яких може привести до активації фрейму в цілому [7, с. 55]. Його структура базується на паралельному використанні вербальних і невербальних знань та їх взаємодії, при цьому зауважується, що невербальні форми інформації завжди можуть бути організовані через вербальні [26, с. 101].

Фрейм являє собою структуру, що репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини і призначену для ідентифікації мовної ситуації, яка ґрунтується на такому ж ситуативному шаблоні [12, с. 154-155]. Іноді фрейм визначається як "структура, яка забезпечує сталі зв'язки в моделях людського досвіду, що дозволяє мовним знакам будувати саме ці моделі" [2, с. 15]. По суті, фрейм є способом організації інформації у пам'яті людини [7; 21].

Залежно від виду слотів та їх взаємозв'язків С. А. Жаботинська розрізняє п'ять типів фреймових структур: 1. Предметноцентричний фрейм, який складається із системи пропозицій, це до одного й того ж логічного суб'єкта приєднується декілька логічних предикатів; у центрі уваги перебуває сам предмет. 2. Акціональний фрейм, конститuentами якого є декілька предметів, які наділяються семантичними ролями, акцент зміщується на взаємодію одного предмета з іншими. 3. Партонімічний фрейм, предметні сутності якого співвідносяться між собою як ціле і його частина. 4. Гіпотонімічний фрейм, у якому предметні сутності поєднуються родо-видовими відношеннями. 5. Асоціативний фрейм, що ілюструє відношення схожості, яке базується на зближенні концептів у мисленні самого індивіда. Як зазначає автор, у результаті інтеграції базових фреймів виникає міжфреймова сітка, яка відображає структуру лексичного значення [11, с. 84]. У такий спосіб базові фрейми використовуються як свого роду "будівельні блоки" для ментальної репрезентації тієї чи іншої області людського досвіду [11, с. 88].

В наш час питання про те чи вважати концепт і фрейм одиницями одного або різних рівнів узагальнення набуває все більшої дискусійності. В деяких випадках їх вважають повними або частковими термінологічними синонімами, чи навіть розглядають фрейм як тип концепту або навпаки. Відсутність загальноприйнятих визначень пояснюється складністю даних об'єктів когнітивний-лінгвістичного аналізу, особливостями їх структурованості.

Мовна свідомість особистості представляє собою динамічно функціонуючий ментальний простір, представлений сукупністю концептів і суміжних ним структур знання (фреймів, когнітивних категорій і т. д.) В рамках лінгвокогнітивного підходу концепт розглядається як розумове уявлення про об'єкт реального або уявного світу що сприймається [19].

Саме питання вербалізації світу, тобто виявлення шляхів “ословлення” позамовної дійсності, зумовлює пошук особливостей відображення сприйняття оточуючого середовища у мовних одиницях [14, с. 74]. Як відомо, будь-який концепт, являє собою “одиницю розумової діяльності мовної особистості” [23, с. 7], має багатокомпонентну структуру і багаторівневу організацію.

Остання може бути виявлена за допомогою аналізу мовних засобів репрезентації цього концепту. Цілком очевидно, що дослідження семантики мовних одиниць, що об’єктивують концепт, є єдиним засобом доступу до змісту ментального простору нації, а точніше його вербалізованої частини. Проте, як відомо, певна частина концептів не мають мовного вираження. Це свідчить про те, що мовна картина світу є лише частиною загальної картини світу носіїв англійської мови, яка без сумніву характеризується параметрами складності та різноманітності.

Наявність або відсутність у концепту вербальної форми ніяк не впливає на факт його існування в свідомості у вигляді ментальної одиниці. Таким чином, як відзначають лінгвісти, мовні засоби необхідні не для існування а для “передачі змісту концепту” [22, с. 60]. Як відомо, концепти не існують в розрізненому стані, вони функціонують тільки в межах складної системної єдності. Сукупність концептуальних структур носіїв англійської мови утворює концептуальну систему або концептосферу. Концептосистема є структурованим утворенням, що характеризується не тільки взаємовпливом, а й взаємопроникненням її компонентів.

Викладене вище пояснюється специфікою функціонування людської свідомості. Постійно актуалізуючись у мові в різних своїх областях і аспектах, поєднуючись з іншими ментальними утвореннями і виходячи з них, концепт виступає у всій палітрі свого змістовного наповнення. Крім того, зміст мовної свідомості не залишається незмінним: знаходячись в стані розвитку, вона постійно оновлюється і репрезентується в процесі мовної діяльності [1, с. 18].

Звичайно, фрейм і концепт – діалектично пов’язані поняття. Це обумовлено по-перше, тим, що вони обидва відносяться до рівня репрезентації баз знань в свідомості носіїв певної мови, а по-друге, – їх спільним функціонуванням в ментальному середовищі. Проте, концепт традиційно трактується як гештальтна (цілісна) одиниця, яка має свою власну структуру. Між тим, вона є мінімальною й, відповідно, неподільною одиницею репрезентації вербальної бази знань носіїв мови. Натомість, фрейм визначається поняттям більш чи менш складної структурованості і не може відповідати параметру неподільності.

Аналізуючи наведені вище визначення фрейму можна дійти висновку, що фрейм являє собою певним чином структуровану модель знання людини, в якій можуть бути виділені певні складові компоненти і наявні

між ним зв'язки. На нашу думку, фрейми функціонують в свідомості людей як складні, багатокомпонентні, рухливі за своєю структурою пакунки інформації про типові ситуації з метою економії ментальної енергії (енергії вищого типу) в процесах її зберігання у оперативні пам'яті носіїв мови та вивільнення як у вербальній, так і невербальній формі.

В межах запропонованого нами підходу, вважаємо за доцільне типологізувати фрейми за такими трьома характеристиками: за структурою; за функцією; за змістом. Кожна з вказаних характеристик може бути представлена у вигляді системи, в якій перетинаються всі її складові. Так, наприклад, система за якою визначається структура фрейму, оперує такими складовими: вербальні, візуальні, моторні. Система, за якою визначається функція фрейму, оперує такими складовими: комунікативні, логічні, часові. Система, за якою визначається зміст фрейму, оперує такими складовими: егоцентричні, світоцентричні, інфоцентричні.

Стосовно ментальної репрезентації словникового складу сучасної англійської мови, зазначимо, що одиниці спілкування різних рівнів мовної системи (морфологічні, лексичні, синтаксичні) представлені різними за структурою та функціями ментальними структурами (концептами різної складності). Своє безпосереднє “вивільнення” концепти демонструють у фреймових структурах.

В своїй єдності фрейми утворюють так звані *фреймові простори* під якими ми розуміємо індивідуальні або колективні сукупності конститuentів ментальної об'єктивації реальності / нереальності в рамках яких такі статичні й неподільні структури як концепти набувають динамічності й реалізують функцію вивільнення компонентів інформаційної єдності.

Фреймові простори постійно перебувають у процесі трансформації (розширення, встановлення нових зв'язків, реформації складових ядерної та периферійної зон, тощо). Цей факт визначається тим, що ментальні репрезентації світу, що сприймається людиною, постійно оновлюються й укладаються в нову упорядковану структуру свідомості індивіда.

У зв'язку з цим розгляд дериваційної системи англійської мови в лінгво-когнітивному аспекті з позицій сучасної антропоцентричної парадигми дозволяє не тільки і не стільки внести доповнення до її традиційного розуміння, як сягнути глибинної сутності розвитку мови.

Література:

1. Алимуратов О. А, Гусева М. А. Структурная и признаковая модели концепта BEAUTY (КРАСОТА), объективируемого в современном англоязычном женском дискурсе / Алимуратов О. А, Гусева М. А. // Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов, 2010 – №3 – С. 12-19.

2. Барабуля А. М. Контекстуально-фреймова база реалізації конотації / Барабуля А. М. // Поліетнічне середовище: культура, політика, освіта. Наук. зап.

Луганського нац. пед. університету. – Вип. 5. – Т. 2. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – С. 11–18.

3. Бацевич Ф. С. Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця / Бацевич Ф. С. // *Studialinguistica*. – Збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка Випуск 1. – Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – С. 4-10.

4. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики / Болдырев Н. Н. // *Вопросы когнитивной лингвистики*. – 2004. – №1. – С. 18–36.

5. Вовк П. С. Міжмовна асиметрія мовного знака / Вовк П. С. // *Studialinguistica*. – Збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка Випуск 1. – Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – С. 20-24.

6. Герасимов В. И. На пути к когнитивной модели языка / В. И. Герасимов, В. В. Петров // *Новое в зарубежной лингвистике*. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 5–11.

7. Гиренко Л. А. Фреймовая концепция как модель организации знаний в лексике языка / Л. А. Гиренко // *Когнитивная семантика : матер. второй междунар. шк.-семинара по когнитив. лингвистике*, 11–14 сент. 2000 г. / Отв. ред. Н. Н. Болдырев; редкол. : Е. С. Кубрякова и др. : В 2 ч. – Т. : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – Ч. 2. – С. 55–56.

8. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія] 2-е вид., випр. і доп. / Голубовська І. О. – К. : Логос, 2004 – С. 114-284.

9. Гольдберг В. Б. Типология структурных связей, организующих идеополе “биологическое существование человека” / В. Б. Гольдберг // *Когнитивная семантика : матер. второй междунар. шк.-семинара по когнитив. лингвистике*, 11–14 сентября 2000 г. / отв. ред. Н. Н. Болдырев; редкол. : Е. С. Кубрякова и др. : В 2 ч. – Т. : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – Ч. 2. – С. 60–63.

10. Домашова Ю. П. Фреймова модель ситуації ризику / Домашова Ю. П. // *Нова Філологія. Збірник наукових праць*. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – № 43. – С. 39-43.

11. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: Фреймовые сети / Жаботинская С. А. // *Проблемы прикладной лингвистики*. – Одеса: Вид-во Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова, 2004. – С. 81–92.

12. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. Б. Кочерган. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2003. – 464 с.

13. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа) / Е. С. Кубрякова // *Язык и наука конца 20 века*. – М., 1995. – С. 144-238.

14. Левицький А. Е. Особливості відтворення концептів СОН, МРІЯ та DREAM засобами української та англійської мов / Левицький А. Е. Боровинський І. М. // *Studialinguistica*. – Збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка Випуск 1. – Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – С. 74-86.

15. Мартынюк А. П. Регулятивный потенциал гендерно маркированной единицы в англоязычном дискурсе / А. П. Мартынюк // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія*. – 2004. – № 635. – С. 98-100.

16. Маслова В. А. Лингвокультурология : Учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Академія, 2001. – 208 с.
17. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного / М. Минский // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка : Пер. с англ. / Сост., ред., вступ. ст. В. В. Петрова и В. И. Герасимова. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. XXIII. – С. 281–309.
18. Минский М. Фреймы для представления знаний. М., Энергия, 1979. – 152 с.
19. Павиленис Р. И. Проблемы смысла: современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М. : Мысль, 1983. – 286 с.
20. Полужин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення : [монографія] / Полужин М. М. – Ужгород : Закарпаття, 1999. – 240 с.
21. Полужин М. М. Про будову мовної свідомості та фрейм-структури / М. М. Полужин, Н. Ф. Венжинович // Одиниці та категорії сучасної лінгвістики. – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2007. – С. 258-269.
22. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. / З. Д. Попова, И. А. Стернин – Воронеж, 2001 – С. 7-9.
23. Попова З. Д., Стернин И. А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов. М. : Гнозис, 2007. – С. 7-9.
24. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми у когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. [монографія] / Приходько А. М. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332с.
25. Рахилина Е. В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е. В. Рахилина // Известия АН. Серия литературы и языка. – 2000. – Том 59. – №3. – С. 3–15.
26. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля – К, 2008. – 712 с.
27. Снитко О. С. Коды культуры у мовній об'єктивації дійсності / Снитко О. С. // Studialinguistica. – Збірник наукових праць КНУ ім. Т. Шевченка Випуск 1. – Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – С. 115-121.
28. Филлмор Ч. Дж. Фреймы и семантика понимания / Ч. Дж. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. М., 1988. – С. 52-90.
29. Dijk T. A. van. On Macrostructures, Mental Models, and Other Inventions : A Brief Personal History of the Kintschvan Dijk Theory / T. A. van Dijk // Discourse Comprehension : Essays in Honor of Walter Kintsch. – L. : Hillsdale, 1995. – P. 383-410.
30. Fillmore Ch. J. Frame Semantics / Ch. J. Fillmore // Linguistics in the morning calm: Selected papers from the SICOL – 1981. – Seoul: Hanship, 1982. – P. 111-137.
31. Goffman E. Frame Analysis. An Essey on the Organization of Experience / Erving Goffman. – New York, 1974. – 148 p.
32. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik. – Tübingen: Francke, 1992. – 173 s.
33. Ungerer F. An Introduction to Cognitive Linguistics / F. Ungerer, H. J. Schmid – Longman, London and New York, 1996. – 293 p.